

سید سبط الحسن ضیغم

پچھیار: مقصود ثاقب

بولی سکھے بنا لکھن نہیں آوندا

وارث شاہ تے ہور وڈ کے شاعر پنجابی پڑھے ہوئے سن

[بولی کچھوں ساڈے نال ورتے دھرو، دھروئیاں دے نشانے تے رچھ۔

ضیغم صاحب دی ورھیاں پُرانی دس، اج وی چانن لاندی اے۔]

.....؟ بولی کیہ ہوندی اے، بندے دے جیونے تے اُساری نال ایہدا ساٹنگا کیہ

اے؟

..... پہلی گل میں پنجابی واسطے لفظ زبان ورتتاں، بولی نہیں ورتدا۔ بولی میں

ڈائیکٹ دے معنیاں وچ ورتتاں، جیویں: ملتانى اے، سرائیکی اے،

بہاولپوری اے، ڈیری اے، پوٹھوہاری اے، ہندکو اے۔ میرے نزدیک اوہ

بولیاں نیں۔ زبان جیہڑی اے اوہ پنجابی اے۔ ایس واسطے کجھ فیشن وچ

آکے اسیں بعض لفظ غلط ورتنے آں جیہدے نال ابہام ودھدا اے۔ ایس واسطے جدوں میں زبان دی گل کراں گا اوس توں مراد پنجابی زبان ہووے گی۔ جدوں بولی آکھاں گا اوہ کسے علاقے دا لہجہ ہووے گا۔ اوہ لوہاری دی زبان ہو سکدی ہے اوہ اپنا سانڈیاں دی بولی ہو سکدی ہے۔ زبان تے ایہہ ہے۔ بندے تے زبان دا تعلق اوہو ای اے، جیہڑا رُوح تے جسم دا اے۔ زبان کسے توں کھوہ لوو تے اوہدا رُوح غائب ہو جاندا اے۔ رُوح بندے وچ ہووے تے بندہ جیہڑا اور جیہڑا ہے، ہو بہو ہے، جو کجھ ہے اوہدا اظہار ہوندا ہے اوہدے Behaviour توں، اوہدیاں عاداتاں توں، اوہدے رہن سہن توں اوہدی بول چال توں۔ پنجابی 1850ء وچ کھسی اے تے ہن اے 1987-137 سال بندے نیں۔ 137 سال دا مطلب اے پنج نسلاں ایس واتا ورن وچوں لنگھیاں نیں۔ اگر پنجاب نسلاں نوں تُسیں زبان توں وانجیاں رکھو تے تجربے دی جیہڑی گل اے تے حقیقت وی ایہو اے کہ زبان کسے دی کھوہو تے اوہ غلام ہو جاندا اے، اور غلام جیہڑا اے اوہ ایڈا بد بخت ہوندا اے اوہ اپنی ماں نوں وی گاہل کڈھدا اے، اپنے پیونوں وی گاہل کڈھدا اے۔ اپنے مونہہ تے چنڈاں ماردا اے۔ بالکل ساڈی کیفیت ایہو ای اے۔ ساڈے کولوں جدوں زبان کھتھی ہے تے ایہہ تے میں بالکل نہیں مندا اور ایہہ احمق دے بچے نیں، جیہڑے کہندے نیں وارث شاہ ہوراں پنجابی نہیں سی پڑھی۔ جسراں عبداللہ حسین پچھلے دناں آیا تے جنگ وچ سوال کہتا کہ پنجابی پہلاں پڑھائی نہیں سی جاندی۔ ایہہ وی اک کنفیوژن پیدا کہتا گیا اے۔ پنجابی پڑھائی جاندی سی اور سکولاں مدرسیاں دھر مسالیاں گوردواریاں وچ پڑھائی جاندی سی۔ پنجابی سکولاں دا ناں لائٹنر

نے اپنی کتاباں وِچ، سیٹلمینٹ دیاں رپورٹاں وِچ دتا ہویا اے۔ پھیر آہنی سوچ ایہہ ہے کہ جے بندہ آہنی زبان نوں نہ پڑھے اوہ وارث شاہ نہیں ہو سکدا، ہیر نہیں لکھ سکدا۔ سیف الملوک نہیں لکھ سکدا۔ ایہہ اک عام جیہی گل اے، جے اوہ زبان ای نہیں جاندا۔ اوہنوں لکھنا پڑھنا ای نہیں آوندا تے پھیر اوہ اگے کیوں لکھ سکدا اے۔ شاعری جیہڑی ہے ایہہ بندے دا آپنا روحانی کیتھارسز ہے، اوہدے نال جو کجھ ہوندا اے، جو کجھ پتدا اے، جو کجھ ورتیا ہوندا اے اوہدے وِچ جدوں گنہیرتا آ جاندا اے تے اوہ اظہار کردا اے تے جے اوہنے زبان پڑھی ای نہیں اوہنوں اِلاء ای نہیں لکھنی آئے گی۔ ایس واسطے ناک ہو یا۔ ناک دے ویلے گورکھی نہیں سی۔ ایہہ ای سکرپٹ سی، جیہڑی مسلماناں دی ہے۔ تے ناک جیہا شاعر اینویں تے نہیں پیدا ہو جاندا۔ میں ایہہ سمجھناں جدوں پنجابی کھوہ لتی گئی، پرانے اثر دے تحت جیہڑے جے اوہ خواجہ فرید تے میاں محمد بخش سن۔ ایہہ پرانا جیہڑا ایجوکیشن سسٹم سی، جیہدے وِچ پنجابی پردھان سی اوہدے وِچ جیہڑے لوک پڑھے لکھے سن اوہ لوک سن میاں محمد بخش، وارث شاہ، مولا بخش کُشتہ، دھنی رام چا ترک ایس قسم دے بہت سارے لوک۔ جدوں دی زبان گھس گئی اے اوہدے وِچ ساڈے جیہے لوک پیدا ہوئے۔

.....؟ بندے دا اپنے آل دوالے دی دنیا، آل دوالے دے لوکاں نال کم کار

راہیں جو سانگا ہوند وِچ آوندا اے اوہدی بولی وِچ رُوپ وٹاندا اے؟

..... بنیادی گل اے کہ شیر کولوں اوہدی زبان کھوہ لوو تے اوہ گدڑ وی نہیں

رہندا۔ اوہدی وجہ اے کہ بندہ اپنے گھر وِچ اجنبی ہو جاندا اے، گھر جیہڑا

اے اوہ اک خاص ماحول دی پیداوار اے۔ مٹی جیہڑی اے دھرتی جیہڑی

اے، تہاڈے رُکھ، تہاڈا کلچر جیہڑا اے، تہاڈا جیہڑا وسیب اے اوہ..... بعض
گلاں فوری اثر دا نتیجہ ہوندیاں نیں بعض دے چکھے صدیاں ہوندیاں نیں۔
تے رُوح بندے دی ریت ہوندی اے۔ اوہ بندے وچوں کڈھ دیوہ اوہ
بندہ رہندا ای نہیں۔ اوہدی ہوندیاں شخصیت تاں بعد دی گل اے۔ جدوں
رُوح نکل جائے پھیر ایہہ آپنا ہڈیاں دا ڈھانچہ اے۔ غلام جیہڑا اے اوہ
بندہ نہیں ہوندا۔ اوہ دُوبے دے ہتھ وچ تلوار اے، کبی اے، ٹوکہ اے۔
دُوبے دے ہتھ وچ۔ اوہدی آپنی مرضی نہیں۔ اوہدے توں مکے تے گولی
چلوا دیوہ، چلا دے گا۔ پر بے بندہ آپنی زبان کلچر نال جُویا ہویا اے تے
پھیر اوہ ایہہ نہیں کر سکدا، نہیں کرے گا۔ دُنیا بچ انج نہیں ہویا۔ سپارٹس
نوں ویکھو نا اوہ پھڑ کے اوہناں نوں لے گئے اوہناں توں اوہناں دی زبان
کھوہ لئی تے گریک دیاں زباناں جیہڑیاں سن اوس ویلے اوہ پڑھائیاں۔
جدوں اوہناں نے آپنی زبان سکھ لئی، پھیر اوہناں نے بغاوت کر دتی۔
ایرانی نیں، مسلمان پھڑ پھڑ کے لے گئے غلام بنا لیا پر اوہناں آپنی زبان
نہیں چھڈی عرباں نوں ڈومی نیٹ کر لیا۔

.....؟ مطلب، بولی ہووے تاں دھرتی ہوندی اے؟

..... دھرتی تے بڑی دور دی گل اے جیہڑا بندہ آپنے آپ نوں آپنی ماں نوں
چھڈ دیندا اے..... آپنی ماں، آپنے پیو نوں ”سٹوپڈ“ سمجھدا اے اوہدے
سامنے اک دھریک دے درخت دی کیہ اہمیت اے، تُو تاں دی چھان کیہ
اوہنوں آہندی اے، آڈ دا پانی، کھوہ دے گیت اوہدے آسٹے سارے بے
معنی نیں۔ اسیں غلام آں۔ غلامی توں پہلاں اسیں بڑے ٹھیک ٹھاک
ساں۔ اوہدی میں تہانوں اک ہور مثال دیناں۔ واہکیوں پرلے پاسے پنجابی

ہے۔ پنجابی ہے تے سکھ ہے۔ سکھ نوں نہیں مار سکے۔ اسیں ایہدھر
 جیہڑے آں عمر دین۔ ساڈے کول پنجابی ہے نہیں۔ اسیں لٹر کھان ڈیپے
 آں۔ بڑا واضح فرق اے۔ مطلب چیمہ جیہڑا اوہدھر اے، اوہدھر جیہڑا مان
 اے اوہ جے آئی جی ہوندا اے، نوکری چھڈ کے آجاندا اے۔ ایتھوں دا مان
 جیہڑا اے اوہ تمسی..... لیندا اے۔ فرق کیہ اے۔ فرق ایہہ اے کہ اوہ غلام
 نہیں ہیگے۔ اوہناں آپنی زبان نوں نہیں چھڈیا۔ کجھ چر کھوہی گئی اے۔
 واپس لے لئی اے اوہناں 1872ء وچ۔ اسیں نہیں لے سکے۔

.....؟ سکھاں پنجابی کیوں نہ چھڈی۔ جے کھوہی وی گئی تے اوہناں واپس لے
 لئی۔ جدوں اسان ایہو جیہا کوئی آہر نہ کیتا۔

..... اوہ تے ایہہ اے کہ میکوڈ دا خط اے بڑا مشہور، جیہڑا اوہنے ایسٹ انڈیا
 کمپنی نوں لکھیا کہ ”ساڈی سیاسی لوڑ اے کہ پنجابی نوں مُکا دتا جائے۔“
 لائٹرنے خط چھاپیا اے۔ اوہدے پیپر کڈھوا کے ویکھیا اے۔ اوہ لکھدا اے
 مولوی نے پنجابی (فارسی سکرپٹ) وچ لکھیا اے 1880 وچ اک بندہ پنڈ دا
 عالم دین پنجابی وچ خط لکھدائے اور آپنی سکرپٹ وچ لکھدائے۔ اوہدے
 وچ اوہ دسدائے کہ سانوں پنجابی پڑھان وچ تکلیفاں نیں۔ اوہ نقشہ
 کھچھیاے۔ تے نقشہ کھچن توں بعد اوہ کیہ کہندائے کہ میں گورنر نال گل کیتی
 تے گورنر نے کہیا اوہنے تے اے کجھ لکھیا ای نہیں۔ جو اسیں کر رہے آں
 پنجابیاں دے نال اوہ ایہدوں ڈھیر ودھ اے۔ ایہہ دے فیکٹ۔ ہُن سوال
 اے کہ سکھاں کیوں رکھ لئی۔ سکھاں دا مسئلہ جیہڑا سی پہلی گل تے ایہہ کہ
 انگریزاں ایتھے خاصہ کم کیتا ہویا سی، پنجابی تے۔ پہلاں اوہ بھیاں دے
 نال 9-1808ء وچ لدھیانے آئے نیں۔ ایتھے اوہناں چھاونی بنائی سی۔ اوہ

دو ترے فیصلے کر بیٹھے ہوئے سن۔ پہلاں جدوں ایدھر فوج سی مدراس وغیرہ دی تے لارڈ میکالے دا جیہڑا تھیسز سی اوہ تھیسز ایہہ سی کہ لوکل زبانان جیہڑیاں نیں اوہناں نوں ابھاریا جائے فارسی دے خلاف۔ اک زبان دارسم الحظ تے دتا پرتگیزاں نے غالباً "تیلگو یاں تامل ہے۔ باقی جیہڑیاں ساریاں زبانان نیں پنجابی دے علاوہ اوہناں دارسم الحظ انگریزاں نے بنایا۔ پشتو دا، سندھی دا، بلوچی دا، کشمیری دا، بنگالی دا، اُڑی دا ایہتھوں تیک کہ ہندی دا۔ ہندی وی اوہناں 1801ء وچ فورٹ ولیم کالج وچ شارٹ کیتی تے سنسکرت دا جیہڑا رسم الحظ سی اوہناں اُردو جیہڑوں آہندے نیں ہندی آکھنا چاہیدائے ایہدے واسطے ورتیا۔ اوہ ایہدے تے کم کر رہے سن۔ اُردو اوہناں دے اپنان دی وجہ ایہہ سی کہ ایہہ فارسی وچ لکھی جاندی سی۔ مسلمان وی ایہتھوں دی اشرفیہ سی، رولنگ کلاس، مڈل کلاس۔ اوہدی فارسی زبان سی سرکاری۔ اوہ کھوہن دا مطلب ایہہ سی کہ اوہناں نوں اقتدار توں خوشحالی توں دور کر دتا جائے۔ سارا کم ویہار جیہڑا سی اوہ فارسی سی۔ اوہناں نے اُردو ایہتھے ایس واسطے لیاندی۔ اوہدا رسم الحظ ایہہ سی۔ دوجی ایس واسطے لیاندی کہ مسلمانان نوں بے دخل کر دتا جائے مسلمانان نوں فارسی دی تھاں، ایہوں کر دیو..... اوہدا نتیجہ ایہہ نکلیا کہ ایہہ جیہڑی زبان اے ایہدے ہندو وی اوہتھے فورٹ ولیم کالج وچ سن اور جدوں فارسی دے تھاں ایہہ لاگو ہوئی ایہدا نقصان مسلمان نوں ہویا۔ ہندو نوں ایڈا کوئی نہیں ہویا۔ نمبر تن ایہہ کہ ایہتھے پنجاب وچ جیہڑیاں فورسز نال انگریز آئیائے اوہ یوپی سی اوہ سی پی سی، اور یوپی سی پی دی زبان نوں کیونکہ اوہ ہی اوہنے تھانیاں وچ منشی بنائے، کلرک بنائے، ڈاکخانے دے جیہڑے سن ڈاکینے اوہ سارے بھیتے سن۔ اوہناں دی

وجہ کر کے۔ پونجھی جیہڑی وجہ سی وڈی وجہ جیہدا شیر علی نے ذکر کیتا ہو یا اے اُردو وِچ۔ پنجاب وِچ پہلا حملہ اوہناں 1845ء وِچ کیتا۔ کوئی 52 میل دے فاصلے توں۔ ایہہ بونجا میل دا فاصلہ جیہڑا اے انگریزاں نے پورے چار سال وِچ طے کیتا۔ لہور دربار تے قبضہ اودوں ہو یا ئے جدوں فروری 1849ء وِچ پنجاب نوں چیلیناوالہ دی لڑائی وِچ شکست ہوئی۔ ایہہ سمہراواں دی لڑائی، علی وال دی لڑائی بے شمار لڑائیاں ہوئیاں نیں۔ جدوں کہ پنجاب وِچ کوئی قیادت نہیں سی اور انگریز نے پنجاب وِچ مرسر لعل سنگھ، مرسر تيجا سنگھ جیسے بندے..... اوس زمانے دے جیہڑے سن اوہ بھیجے۔ تاکہ فوج جیہڑی اے اوہ منظم نہ ہو سکے۔ لوکاں نوں، فوج نوں، انتظامیہ نوں کراہے پایا جائے۔ ایجنٹ پیدا کیجے۔ ایس کم وِچ پورے چار سال لگے۔ جنرل گف نے تے دوجے جیہڑے اوس زمانے وِچ انگریز جرنیل سن اوہناں لکھیا اے کہ پنجاب اُتے قبضہ کرن لگیاں اینا انگریز مریا کہ پورے ہندوستان دے باقی علاقیاں اُتے قبضہ کرن لگیاں اینا بندہ نہیں مریا۔ ایہہ اوہناں قیمت دتی۔ اوہ ہُن ایس نتیجے تے پہنچے کہ لارڈ میکالے والی گل تے چلنے آں کہ پنجابی پڑھائی جائے۔ پنجابی دا رسم الخط بنان دی تے لوڑ نہیں سی۔ فرید توں پہلاں رسم الخط موجود سی۔ گوڑکھی تیجے گورو دے زمانے وِچ لنڈیاں نوں سودھ کے بنائی گئی۔ تيجا گورو میرا خیال اے پندراں سو بہتر وِچ غالباً ہو یا۔ اوہ زبان اک موجود سی اوہدا سکرپٹ وی موجود سی۔ اوہدے لئی انگریزاں نوں کوئی تردد کرنا نہیں سی پینا۔ لیکن اوہناں نے نہیں پڑھائی۔ اوہ ایس واسطے کہ جس ویلے بنگال وِچ بنگالی پڑھان دے نتیجے وِچ اوہ تھے بنگالی قومیت پیدا ہو گئی جیہڑی اوہناں خلاف لڑدی رہی۔ تے پنجابی جیہڑا کہ بڑی

خونفک قسم دی شے اے، جیہڑا لیڈر لیس ہون دے باوجود انگریز دی جدید آرمی..... تلواراں نال لڑنا برچھیاں نال توپاں دے مقابلے وچ کوئی گل نہیں۔ انگریزاں کول اوس ویلے جدید اسلحہ سی پر ایہہ..... سر اُتے چکر پائے ہوئے سن انج لاه کے مارن ڈیہے سن۔ ہولے ہولے کر کے توپاں اُتے چڑھ جانا۔ ایس قسم دے جیہڑے لوک سن اوہناں نے سمجھیا اگر اسیں زبان ایہہ پڑھانی شروع کر دتی جیویں دو جیاں علاقیاں وچ کیتا اے۔ اک تے ایہہ ہووے گا کہ ایہہ اک قوم بن جاوے گی۔ بے زبان انگریزاں دے زمانے ای نافذ ہو جاندی رسم الخط دے طور تے پوری قوم لئی یا رنجیت سنگھ دے زمانے وچ ہو جاندی۔ بنگالی توں پہلاں مسلمان بنگال وچ ساڈے وانگوں لکھدے سن جیویں اسیں لکھنے آں۔ انگریزاں نے 1780/82 وچ بنگالی واسکرپٹ بنا یا، لاگو کر دتا او تھے سکول بنا کے۔ اوہناں دی وجہ توں مسلماناں نوں وی ایہہ زبان اپنانی پئی۔ پھیر اوہدا زبان دا رزگار نال تعلق ہو گیا۔ او تھے دے مسلمان ہندی پڑھدے سن ورنہ سیٹ نہیں سی لہدی۔ نوکری لہدی سی ترقی نہیں سی ہوندی۔ اوہ ایہہ سمجھدے سن کہ بے زبان لاگو کیتی گئی تے اک تے ایہہ قومیت ماڈرن قومیت جیہڑی انگلیڈ وچ وجود وچ آچکی سی یاں آرمی سی بن جان گے۔ پھیر ایہناں دے وچ ہور بارود بھریا جائے گا، اسیں ایہناں اُتے حکومت نہیں کر سکاں گے۔ نہ ایہناں نوں ورت سکاں گے۔ ایس واسطے اوہناں دو کم کیتے اک تے پنجابی نوں بین کر دتا۔ اک پنجابی ملازم جیہڑے سن، اوووں فوج ای سی اوہناں نوں اودھر تور دتا۔ دوجے کسے محکمے وچ، محکمہ مال وچ، تھانیاں وچ..... تھانے 1850ء وچ بنے..... ایہناں وچ پنجابیاں نوں نوکریاں نہ دتیاں گئیاں۔ ایہہ 1860ء

تیکر رہیا۔ پڑھے فارسیاں ویتچے تیل ایہہ اوس زمانے دی ای گل اے کیونکہ پنجاب دا ہر بندہ جیہڑا سی اوہ عالم آدمی سی۔ اوس زمانے دے مروجہ علم جیہڑے سن مثلاً کامرس مہاجنی سکول جیہڑے سن، سنسکرت عربی فارسی ایہہ سن۔ حساب سی، میڈیسن طب دی ایجوکیشن وی سی۔ ایہہ آپنا مہاجنی سکول سن جیہڑا کامرس دا اے۔ اوہ جدوں اوہناں توں روزگار کھوہ رتا گیا اوہناں نوں غیر زراعت پیشہ بنایا گیا۔ اگے تے ہوندا سی پنڈ دا بندہ ویہلا کر دتا۔ زمین اوہدے ناں لا دتی۔ اوہنے مسیت وِچ، گوردوارے یا دھر مسالے وِچ بہہ کے لوکاں نوں ایجوکیٹ کرنا اور اوہناں توں کوئی تنخواہ نہیں لینی۔ انگریز نے سبھ توں پہلاں آن کے اوہناں نوں غیر زراعت پیشہ قرار دتا تا کہ اوہناں دے روٹی ٹکڑ دا ہمیشاں واسطے مسئلہ مک جائے دوجا نوکری نہ دتی۔ پھیر اوہ آپنا پڑھے فارسیاں ویتچے تیل..... کسے نوں گڑ دی دکان تے کسے نوں گجھ کرنا پیا۔ تے پھیر اوہدا اک ایہہ مقصد سی کہ ایہہ غلام ہو جاوَن گے۔ ایہناں نوں آپنے بل وِچ جوڑاں گا۔ انگریز 1849ء وِچ استھہ آیا۔ 1886ء وِچ پہلی واری پنجابیاں نوں نوکریاں ملیاں۔ اودوں اوہ اُردو پڑھ رہے سن، اوہ نسل اوہ بچہ جیہڑا 1850ء وِچ جمیا سی اوہ 1886ء وِچ چھتی سال دا سی اور اوہ اُردو پڑھیا سی۔ اوہنے آپنی زبان نہیں سی پڑھی ہوئی۔ غلام ہو گیا، سرکار نے اوہنوں بھرتی وی کر لیا تے چوکیدار وی بنا لیا۔

اچھا جی اُردو توں پہلاں اتھتھے فارسی نال سانجھ پے گئی ہوئی سی خاص کر وچولے تے اُتلے میل دی۔ ایہہ سانجھ صرف مسلماناں دی سی یاں ہندواں سکھاں دی وی؟

..... تے سکھاں دی وی سی۔

.....؟
 اسیں جدوں آکھنے آں کہ انگریزاں پنجاب وچ اُردو لاگو کرن لئی بڑے
 رچھ ورتے اوتھے کیہ ایہہ فارسی پڑھیا میل نہیں سی جینے چھیتی نال اپنی
 زبان دی گل کرن دی تھاں اُردو نوں آمین کر وتی؟

.....
 ایہدے بارے وی اک کتاب اے اوہ سانوں سارے دوستاں نوں ضرور

پڑھنی چاہیدی اے Development of western education in Punjab

اودے وچ ایہہ لکھیا ہویا اے کہ ایہہ جیہڑا نواں ایجوکیشن سسٹم اے اُردو

شُرُو ایہہ پہلاں اپر کلاسز وچ چالو کرو، اپر کلاسز توں مراد سی زمیندار کلاسز۔

اوس زمانے وچ جیہڑیاں کلاساں ہے سن یاں تاجر سی اوہ زمیندار سن اوہ سکھ

ہون ہندو ہون مسلمان ہون۔ اوہے کہیا کہ ایہہ زبان اوہناں دے راہیں،

پہلاں اوہناں نوں پڑھاؤ۔ پھیر جیہڑے نئے لوک نیں اوہناں تیکر پہنچو۔

اوتھے میرا خیال اے اوسے کتاب وچ اک حوالہ دتا ہویا اے، اوتھے کہیا

انگریزی وی ہوئے گی فارسی وی ہوئے گی پر ایہہ اُردو کیہ اے اک عام

جنتا دے بندے آسٹے۔ فارسی پڑھے جیہڑے سن اوہناں نوں تے اوہناں

نے ماریا۔ قدرتی گل اے کہ جیہناں کولوں اقتدار کھویا ہووے اوہناں نوں

تھلے لانا پیندا اے۔ اودے وچوں جیہڑے غدار طبقے نکلدے نیں جیہڑے

نویں اسٹیبلیشمنٹ نال جُودے نیں اوہ لوک سن جیہناں انگریزاں دا ساتھ دتا

اوہناں دیاں لڑائیاں وچ یوپی توں آئے اوہ سن۔ اوہ ای سرکاری ملازم سن۔

فیوڈل جیہڑا اے اوہ تے اج وی اپنی زبان نال جُویا ہویا اے۔

.....؟
 ایہہ وی دسدے چلو انگریزاں توں پہلاں دے وسیب وچ کیہڑے میل سن

جیہناں فارسی قبول کیتی سی؟

.....
 اوہ یا تے مدرس سن یا اسٹیبلیشمنٹ سن، سید ملوانے۔ مطلب ایہہ ہے کہ جیہڑا

انٹیلیکچوئل سی اوہ تے میانے سن جیہناں کتاباں لکھیاں۔ کیونکہ اوہناں کول وقت وی سی۔ اوہناں کول ٹلر شکر کھان دا کجھ مسئلہ وی ہے سی۔ علم حاصل کرن اوہناں دی مجبوری سی۔ انگریز نے آن کے سارے سیداں نوں غیر زراعت پیشہ قرار دے دتا۔ لیکن میانے جیہڑے سن اوہناں نوں من حیث الجماعت غیر زراعت پیشہ قرار دے دتا۔ جیہدا مطلب اے نہ اوہ زمین لے سکدے نیں۔

.....؟ انگریزاں توں پہلاں ایہناں کول زمیناں سن؟

.....؟ ہاں زمیناں ہے سن مطلب اے مافیاں سن۔ مغلاں نے سکھاں نے دتیاں ہونیاں سن۔ پئی ایہہ بندہ پڑھاندا اے اوہنوں اوہناں کھوہ دتا ہویا سی۔ اوہدے نال اوہدا ٹکر چل جاندا سی جیہڑے دس منڈے گھر پڑھن وی آوندے سن اوہناں دا وی گزارہ ہو جاندا سی۔ اوہ بےسک لوک سن اوہ ایہناں انج مار دتے۔ شہر دا جیہڑا بندہ سکول تے شہر وچ ای سن، پنڈ وچ سکول نہیں گیا اوہدے وچ ایہناں نے اُردو رائج کیتی اوہدے تھرو ایہہ اگے گئے اور اوہدے وچ جیہڑے لوک آئے اوہ زیادہ اکثریت زمینداراں دی سی۔ جیہناں دا پہلاں میرا خیال اے اُتلی کلاس نال تعلق نہیں سی۔ یاں تاجر طبقے دے بچے آئے جیہڑے شہراں وچ رہندے سن۔ فارسی زمینداراں وچ اوہناں کول سی، جیہناں دا منصب داری نال کوئی تعلق سی۔ اک تے پرگنہ ہوندا سی سبھ توں کئی تھاں۔ پرگنہ نال جیہڑا تعلق سی جٹ دا اوہ تے..... یاں کھیا جیہڑا ہوندا سی علاقے دا فارسی نال اوہدا تعلق ہوندا سی۔ اوہناں وی اکثر اگوں مٹی رکھے ہوندے سن۔ ساڈے پاسے کجر انوالہ (گجر انوالہ) جیہڑا پرگنہ سی کوٹ بارے خاں سی تے سارے فیصلے اوہ تھے ہوندے سن۔ اور کوئی

فیصلے میرے کول بعض کتاباں ہے نیں اوہناں فیصلیاں دیاں اوہدے وِچ کوئی وی..... اوہدی مہر لگی ہوندی سی چودھری بارے خاں دی۔ لیکن خط جیہڑا سی اوہ مولوی غلام رسول دا دادا لکھدا سی۔ نظام الدین خادم اوہناں دا ناں سی۔ منشی گیری دا مسئلہ جیہڑا اے اوہ تقریباً ایہناں لوکاں کول سی۔ یاں ہندو جیہڑے دیوان سی کاستھ خاص کر کے۔ اوہناں وِچ سی دربار دی جیہڑی سکرٹری شپ اے۔ یاں صدیقیاں، قریشیاں، میانیاں کول ہوندی سی۔ ٹیچر وی ایہوسن۔ ایہہ جاپدا اے کہ اودوں ایہہ اک کلاس (میل) دانشوراں تے ٹیچراں دی بن چکی ہوئی سی۔

.....؟ فارسی دے حوالے نال؟

.....؟ ہاں، اودوں میڈیم آف انسٹرکشن پنجابی سی۔ محمود شیرانی ایہہ گل مندا اے شاہجہاں دے آخری تے اورنگ زیب دے شروع دے زمانے وِچ پنجابی تے ہور صوبائی زباناں درس وِچ پڑھائی دا میڈیم سن۔

.....؟ اچھا جی ہُن ایہہ وی دسو کہ فرید صاحب توں پہلاں جیہڑا پنجابی لئی ورتیا جاندا رسم الخط ہے سی اوہدے بارے؟

.....؟ فرید توں پہلاں مسعود صاحب دا شاعر ہونا، محمود غزنوی 1010ء وِچ آیا۔ اوہدے پُہتے حملے ملتان تے ہوئے۔ اوہ ایس لئی کہ ملتان اودوں مصر دی جیہڑی اسماعیلی گورنمنٹ سی اوہدا صوبہ سی۔ اتھتھے جیہڑا گورنر سی اوہ ابوالفتح سی۔ ایس علاقے وِچ۔ اسماعیلیاں دا دستور جیہڑا ساری دنیا وِچ سی اوہ ایہہ سی کہ اتھتھے دی زبان وِچ گل کرو۔ چنانچہ اسماعیلیاں دا عقیدہ ایہہ ہے کہ حضرت علی کرم اللہ وجہہ نے دنیا دی ہر زبان وِچ عبادت دا طریقہ دیا اے۔ ایتھوں دی زبان وِچ عبادت دا طریقہ اوہناں لوکاں وِچ پرچلت کیتا

ہو یا سی اور پنجابی وِچ دُعاواں منگدے سن۔ اوہ آ پنی دُعاواں کھوجکی اِک رسم الخط اوہناں نے آ پنے لئی بنایا سی اوہدے وِچ لکھیاں جانڈیاں سن بلکہ ایہہ جیہڑا تصور ہے کہ امام حسین رضی اللہ عنہ دی جنگ وِچ پنجابی وی شامل سن اوہدا غالباً سبب ایہو سی کہ اسماعیلیاں نے..... حسینی باہمن دا اِک تصور اے کہ اوہتھے باہمن سی تے اوہنے امام حسینؑ دا سر چرا لیا۔ یزید دیاں فوجاں اوس پنڈٹھہریاں سن۔ اوہ اوہناں نوں دیوے نہ۔ اوہدے ست پُتر سن اِک اِک پُتر اوہنے دے دِتا، پر امام حسینؑ دا سر نہ دِتا۔ امام حسینؑ نے دعا کیتی تے اوہدے ستے پُتر زندہ ہو گئے۔ اوہناں دے گلاں اُتے تلوار دے نشان سن۔ کاٹھیاوار دے گزٹیر تے ہور کنیں کتاباں وچوں پنجابیاں دے ساتھ دین دی شہادت ملدی اے۔ اِک ایہہ وی ہے کہ ایہتھوں لوکیں اسلحہ لے کے گئے سن۔ اِک نظم اے بڑی مشہور اوہدا شعر اے:

سر جو جھا کی اشنی، دت نام سلطان

ایہدے بارے خیال اے کہ ایہہ اودوں ای کہیا گیا سنہ اکاٹھ باٹھ ہجری وِچ۔ جدوں کربلا دی لڑائی ہوئی سی۔ پھیر ٹلے جوگیاں والے ناتھ جوگی ہوئے اوہناں وی پنجابی زبان وِچ شاعری کیتی۔ میرا خیال اے اوہ لندیاں وِچ لکھدے سن۔ لیکن بعض پرائیاں کتاباں وِچ اِک پنجابی رسم الخط دراوڑی دے ناں توں وی موجود اے۔ تیجی صدی عیسوی دے اِک مخطوطے وِچ، جیہڑا چینیاں کول اے، جیہڑیاں لپیاں دا ذکر کیتا ہو یا اے اوہناں وِچ اِک لپی دا ناں دراوڑی لپی اے۔ اوہ ہُن کس قسم دی سی؟ اوس توں پہلاں خروشتی سی، براہمی سی، ستاکری سی، شارداسی۔ ایہہ دراوڑی کیہو جیہی سی ایہدے بارے سانوں کجھ پتہ نہیں لگا حالے تیکر۔ گل ایہہ ہے کہ بابا

فرید توں پہلاں شاعری موجود سی۔ ایہدا مطلب ایہہ ہے کہ زبان بہت ای
 دھوان سی۔ ایہدے وچ اظہار دی کوئی کمی نہیں سی۔ بابے فرید دے زمانے
 تیکر تئیں ایہہ نہیں کہہ سکدے کہ زبان پڑھی نہیں سی جاندی۔ جے زبان
 پڑھی نہ جاندی ہوندی تے اوہ لکھ ای نہیں سی سکدا۔

.....؟ اُرڈو توں پہلاں اتھے فارسی سرکاری کار و بہار تے پڑھائی لکھائی دی زبان
 سی۔ مطلب ایہہ کہ لوکاں دی زبان نوں پنجابی نوں سرکاری درجہ تے نہیں
 دتا گیا.....

..... لیکن اوہدے اُتے پابندی نہیں سی کیونکہ فارسی میرا خیال اے اکبر دے
 زمانے پہلی واری درباری زبان بنی۔ محمود غزنوی توں لے کے ہمایوں تک
 اتھے فارسی زبان سرکاری زبان نہیں سی جیویں اکبر دے کرن تے بنی۔

.....؟ اکبر توں پہلاں فارسی تے لوک بولیاں دی شکل پھیر کیہو جیہی سی؟
 آپ اوہ فارسی وچ گلاں کردے سن پر لوکاں لئی فارسی دا جان بولن ضروری
 نہیں سی۔ اکبر ویلے ایہوں لازمی کر دتا گیا۔ حساب کتاب وغیرہ فارسی وچ
 ہون لگے پئے۔ میڈم آف انسٹرکشن آپو آپنے علاقے دی زبان سی اور
 اوہناں دے قاعدے وی سن۔ جے وارث شاہ نے پنجابی نہ پڑھی ہوندی اوہ
 لکھ نہیں سی سکدا۔

.....؟ انگریزاں دے آون توں پہلاں اتھے جیہڑی مسلمان شاہی سی اوہنے کوئی
 پڑھائی لکھائی دا و بہار وی اُساریا ہو یا سی، جے اجیہا کوئی و بہار ہے سی تاں
 اوہ کیہو جیہا سی؟

..... اوہ تے مسلماناں دا آپنا و بہار ہے سی مکتب مدرسے دا و بہار۔ پھیر ایہہ
 جیہڑے مدرسے، دھرمسالے تے مندرسن ایہناں دے ناں زمیناں الاٹ

کیتیاں جاندیاں سن۔ ہوٹل وی نال ہوندے سن۔ ایہناں تھاواں دے استادان تے سٹوڈنٹاں دے روٹی ٹکر دا خرچہ ایہناں زمیناں راہیں ای پورا ہوندا سی۔ ایہو ای سسٹم اوہناں اڈاپٹ کیتا تے زبان اُتے اوہناں کوئی پابندی نہیں لائی۔ ایہو ای وجہ اے کہ عربی دے کورس دیاں کتاباں فارسی دے کورس دیاں کتاباں پنجاب وچ لکھیاں گئیاں۔

.....؟ کیہ ایہہ کتاباں پنجابی وچ لکھیاں گئیاں؟

.....؟ پنجابی وچ لکھیاں گئیاں۔ صرف نحو دیاں کتاباں پنجابی وچ لکھیاں موجود نیں۔ ایہہ کتاباں ہُن وی مدرسیاں وچ یاد کراندے نیں۔ سبھ توں پہلاں اوہ ایہہ رٹاندے نیں۔ عربی فارسی زبان دی گرامر دیاں کتاباں سن ایہہ جیہڑیاں پنجابی وچ لکھیاں ہوئیاں سن۔

.....؟ پنجابی دی اپنی گرامر دی وی کوئی کتاب لکھی گئی پنجابی وچ؟

.....؟ اہل زبان نوں گرامر دی کوئی لوڑ نہیں ہوندی۔ میڈم آف انسٹرکشن چونکہ پنجابی سی ایس لئی جدوں عربی فارسی زباناں دے قواعد پنجابی وچ پڑھائے جا رہے سن اودوں بیک وقت پنجابی دی گرامر وی پڑھائی جا رہی سی۔

.....؟ عربی، فارسی دیاں گرامراں پنجابی وچ پڑھا کے کوئی پنجابی پڑھن دی جاچ تے نہیں سی نہ سکھائی جا رہی۔ جاچ تے عربی فارسی پڑھن لکھن دی ای سکھائی جا رہی سی؟

.....؟ اوس سوسائٹی دیاں لوڑاں کیہ سن؟ اودوں لوڑاں سن یاں تے بندہ کدھرے مدرس ہووے یاں بندہ کدھرے سٹیٹ اپریٹس نال جُویا ہووے یاں کاروبار کرے، یاں سپاہی ہووے تے یاں پھیر واہی کرے۔ لہذا جیہناں دی لوڑ ہوندی سی اوہ زباناں سکھدے سن۔

.....؟ کسے وی زبان دی گرامر آپنی زبان وِچ پڑھان نال گرامر آپنی زبان دی نہیں ہو جاندی۔ اوسے دی رہندی اے جیہدی ہوندى اے تے ایہدا مطلب لوکاں نوں اوسے زبان دی پنجالی پیٹھ لیاون ہوندا اے؟

..... ہاں، پر ایہدے نال ایہہ ہوندا سی کہ لوکاں نوں گرامر دے اصولاں تے قاعدیاں دا پتہ لگ جانداسی۔ وڈی گل ایہہ ہے کہ اودوں زبان کھوہی نہیں سی گئی۔ مدرسے وِچ زبان موجود سی۔

.....؟ اچھا جی ایہہ تے ہو گیا پرانا پچھوکر ہن اسیں چاہونے آں نئی جدولں ساتھوں ساڈی بولی کھوہی گئی مطلب انگریزاں دے آیاں ایہہ ساری ہونی کیویں ورتی؟

..... انگریزاں اتھے اُردو لیا کے لوکاں دی زبان کھوہی اُردو لیان دے اوہناں دے چار پنج مسئلے سن اک ایہہ کہ اوہناں دی جیہڑی فوج سی جیہڑے منشی مسدی سن تہاں ایہہ دیکھیا ہونا اے کہ پوریاں دا محلہ ہر اوس شہر وِچ موجود اے جتھے چھاؤنی اے۔ ایہہ سارے 1808ء وِچ آئے جدولں لدھیانے چھاؤنی بنی پھیر 1849ء وِچ آئے۔ اتھے جیہڑی مین فورس بنی گھسیارے توں لے کے پکھا قلی تک، ڈاکخانے دے ہر کارے توں لے کے تھانے دے منشی تک..... ایہہ سارے جیہڑے لوک سن یوپی، سی پی دے لوک سن۔ مینوں یاد اے کہ لکھیا ہویا اے یوپی وِچ سکول دے ٹیچراں واسطے وی بندہ نہیں لبھدا کیونکہ سارے پنجاب چلے گئے سن۔ پنجاب اوہناں واسطے دوہئی سی اودوں۔ سو اوہناں دی زبان نوں اگے لیاندا گیا۔ اوہناں دے تحفظ واسطے اوہناں نوں نال رکھن واسطے۔ فورٹ ولیم کالج 1800ء وِچ بنایا گیا۔ اودوں اوہناں کہیا کہ مرکزی زبان فارسی دی تھان تے ہووے گی

انگریزی- سرکار دربار دی آپس دی ایسٹ انڈیا کمپنی تے فنانس منسٹر دی جیہڑی خط و کتابت اے اوہ تے ہووے گی انگریزی وچ لیکن جیہڑا کلرک اے اور تھانے دی رپورٹ جیہڑی اے اوہ اُردو وچ لکھی جائے گی۔ اوہدے واسطے اوہناں فورٹ ولیم کالج بنایا۔ فورٹ ولیم کالج توں پہلاں اُردو دی کوئی تحریری شکل نہیں موجود۔ 1800ء توں پہلاں اُردو دی کوئی کتاب نہیں لکھی گئی۔ قصہ چہار درویش تے ہور جیہڑیاں کتاباں نیں ایہہ فورٹ ولیم کالج نے لکھوائیاں۔ نثری ادب توں بنا زبان نہیں ہوندی تے اوہدیاں بنیاداں رکھیاں گئیاں نیں فورٹ ولیم کالج وچ۔ فورٹ ولیم کالج بنا اے 1800ء وچ۔ پنجاب اُتے پورا قبضہ ہوندا اے 1849ء وچ، ایہدا مطلب اے پنجہ سال ہو چکے سن اوہناں نوں اُردو نوں اک زبان بنایاں۔ ایہہ اوہو زمانہ اے جیہڑا ”غالب دے خطوط“ دا زمانہ اے سر سید دی ”آثار الصنادید“ دا زمانہ اے۔ ایس قسم دیاں کتاباں اوہناں لکھوائیاں تے دلی وچ رائج کیتیاں۔ دلی وچ پہلاں اُردو رائج نہیں سی ہوندی۔ دلی وچ ذریعہ تعلیم وی اُردو نہیں سی۔ ایہہ جیہڑا فورٹ ولیم کالج تے دلی کالج بنا اوہدے نتیجے وچ اوتھے اُردو رائج کیتی گئی۔ کیونکہ انگریزاں نے فارسی مکا کے مسلمان اشرافیہ نوں بے دخل کرنا سی، ہتھل کرنا سی۔ انگریزاں اوہناں کولوں اقتدار لیا سی ایس لئی اوہناں نوں اوہناں توں ای خطرہ سی۔ تے پرانا ٹیچا اے کہ جیہناں کولوں اقتدار لیا ہووے اوہناں نوں ہر پاسیوں تھلے لا کے رکھنا ضروری ہوندا اے۔ ایہدے لئی انگریزاں کیتا ایہہ کہ اوہناں دی زبان کھوہ لئی، فارسی دی تھانے فورٹ ولیم کالج وچ اپنی بنائی ہوئی زبان اُردو چالو کر دتی۔ انگریزاں دی فوج وچ زیادہ پورے سن۔ ایہناں پوریاں نوں

انگریزاں دی سروس کردیاں پخواہ سال تے پنجاب وچ ای ہو گئے سن۔
 1808ء وچ اوہ آئے لدھیانے۔ جدوں استھے چھاؤنی بنی۔ بیاس توں پرلے
 پاسے اوہناں قبضہ کیتا۔ اوہ انگریزاں دے نمبر اک وفادار سن۔ تیجا مسئلہ
 ایہہ سی کہ انگریزاں نوں پنجاب وچ جیہڑیاں لڑائیاں لڑنیاں پئیاں۔ ایہناں
 لڑائیاں توں اوہناں نوں چھیتی ای سمجھ آ گئی کہ جے استھے پنجابی رہی تاں
 ایہوں دے لوک اک قومیت بن جان گے تے پھیر ایہناں نوں قابو رکھنا
 اوکھا ہو جائے گا۔ پہلاں دا سسٹم ہو سی۔ اوہدے وچ قومیت نہیں سی
 بندی۔ انگریزاں جیہڑا سسٹم استھے چالو کیتا اوہدے توں قومیت بن سکدی
 سی۔ کیوں جو قومیت دیاں لوڑاں سامراج دے آون نال بنیاں نیں۔ استھے
 قومیت دا بنن خوفناک وی ہو سکدا سی۔ سو جے ایہوں دے لوکاں نوں
 قومیت وچ ڈھالن دی تھاں آپنا غلام بنا لیا جائے تاں ایہناں راہیں
 آپنیاں لوڑاں پوریاں کیتیاں جا سکدیاں نیں۔ چنانچہ ساڈیاں فوجاں
 جیہڑیاں سن ایہناں راہیں آپنیاں لوڑاں پوریاں کیتیاں جا سکدیاں نیں۔
 چنانچہ ساڈیاں فوجاں نوں ڈسپنڈ کر دتا گیا۔ اوہدے بعد مدرسے سن،
 جیہڑے دوجی فورس بندی سی، اوہناں نوں تباہ کر دتا گیا۔ اوہناں نال
 جیہڑیاں زمیناں سن اوہ ضبط کر لیاں گئیاں۔ مدرسیاں وچ جیہڑے لوک
 پڑھاندے سن اوہناں نوں غیر زراعت پیشہ قرار دے دتا گیا۔ دوجے پاسے
 سکھ جیہڑے سن بھائی اوہناں نوں غیر زراعت پیشہ نہیں قرار دتا۔ حالانکہ
 اوہناں دے مذہبی ٹیچر جیہڑے نیں زیادہ تر کھان نیں۔ پر مسلمان سکالراں
 نوں غیر زراعت پیشہ قرار دتا گیا۔ ایہہ 1850ء دی کھیڈاے جدوں اوہناں
 استھے زبان نوں مکان دا مڈھ بنھیا۔ کجھ انگریز ایہو جیسے وی سن جیہڑے

ایٹھوں دی زبان نوں مکانا نہیں سن چاہوندے۔ پر جیہڑے انگریزاں دی نظر بڑی دور تک سی اوہناں آکھیا کہ جے اسان پنجابیاں نوں فوج وِچ بھرتی کرنا اے تاں ایہناں دی زبان کھوہ لئی جائے۔ انج کیتیاں ای ایہہ ساڈے وس وِچ رہ سکن گے۔ چنانچہ 1850ء وِچ ایہناں نے زبان کھوہی۔ 1886ء وِچ پہلی واری پنجابی رجمنٹ بندی اے۔ اودوں تیکر دو نسلاں ساڈیاں کرپٹ کیتیاں جا چکیاں سن۔ پوری دنیا دا اصول اے کہ کسے قوم نوں مارنا ہووے اوہدی زبان کھوہ لوو۔ سکھاں ایہہ کہتا کیونکہ سکھاں دا راج براہ راست گیا سی۔ اوہناں نوں راج دی اہمیت دا علم سی پھیر سکھاں وِچ مسلمان نالوں بعض پراگریسو گلاں سن اوہ اوہناں وِچ اودوں تیکر سگویاں موجود سن۔ سکھ جیہڑا 1699ء وِچ بنایا۔ بابا نانک جیا 1469ء وِچ۔ ایس طرحاں سکھ نوں سکھ بنیاں ایس 99 وِچ دو صدیاں ہو جان گیاں۔ جدوں 1799ء آیا تے اوہدا پنجاب اُتے قبضہ سی۔ ایہہ بڑی سنگنی فیکینٹ گل اے۔ اودوں پنجاب اُتے مُغلاں دے گورنر بڑے خوفناک سن۔ میرمنوں جیہڑا سی اوہنے احمد شاہ ابدالی نوں مار مار کے سُر بنا دتا سی۔ اوس بندے نے آکھیا کہ جیہڑا سکھ دی دھون لیائے گا اوہنوں ٹکے انعام ملے گا۔ ایہہ شہید گنج والی تھاں تے اوہ روز دیہاڑی سر اکٹھے کردا سی۔ ایہہ آئی سٹرگل تے سٹرگل وِچ ہوندى اے آرگنائزیشن جدوں سروایول دا مسئلہ بندا اے۔ ایہدے نال بہت ساریاں اچھیاں گلاں آئیاں۔ مثلاً عورتاں مرداں دے برابر دے حقوق، سنگت پنگت دا مسئلہ وغیرہ۔ رنجیت سنگھ دے جان دے باوجود سکھ آرگنائز رہے۔ اوہدا پُتر بھوایس عیسائی ہو گیا اوہ اقتدار لین دی کوشش کردا رہیا۔ سکھاں نے 1872ء وِچ سنگھ سبھا مومونٹ بنائی اور اوس بندے نے

بنائی جیہڑا راوی ساہنسی دا رہن والا سی اور دلیپ سنگھ دے نال سی۔ انگریزاں نے اوہنوں ہندوستان وچوں کڈھ دتا۔ اوہنے گواچ جا کے ڈیرہ لالیا او تھے بہہ کے اوہ لڑائی لڑدا رہیا۔ سنگھ سبھا دا پہلا مطالبہ سی کہ سانوں سکولاں وچ پنجابی پڑھائی جائے ایہہ مطالبہ 1872ء وچ سکھاں ولوں ہويا۔ اوہناں کہیا اسیں ایہہ من لینے آں اوہناں سبھ توں پہلاں آپنے سکولاں وچ گورکھی پڑھانی شروع کر دتی۔ پھیر اوہناں (انگریزاں) نے پنجابی نوں اُرُو دے مقابلے دا مضمون من لیا۔ ایس دوران انگریز پنجابی دے حوالے نال ترن تقسیمیاں کر چکیا سی۔ مسلمان، ہندو اور سکھ۔ اگر اس ویلے پنجابی ساڈے رسم الخط وچ ہو جاندی میرا خیال اے کہ ایہدے اُتے ہندواں نوں وی کوئی اعتراض نہیں سی۔ ہندو گورکھی پڑھنا نہیں سن چاہوندے، اوہناں ایہدی تھاویں ہندی رکھی۔ انج پنجابی سکھاں وچ واپس آ گئی۔ ایہو وجہ اے جنگ آزادی وچ سبھ توں زیادہ پنجابی سکھ اگے ہويا۔

.....؟ جنگ آزادی توں تہاڈا مطلب؟

..... جنگ آزادی 1849ء توں لے کے 1947ء تک اے۔ بھگت سنگھ وغیرہ ایہہ سارے سکھ ای سن۔ ایہناں سکولاں کالجیاں وچ پنجابی پڑھی۔ ایہہ غلامی وچوں نکل آئے۔ اسیں دوہری غلامی وچ ساں اک انگریز دی دوجا اوہناں دے کردیاں دی۔ تریجا فرقہ پرستی دی بنیاد رکھی گئی۔ ایہدے باوجود پنجابی دے شاعر گنتے جیسے پنجابی دی لڑائی لڑدے رہے۔ ایہناں دی ایس جدوجہد دا نتیجہ ایہہ نکلیا 1947ء غالباً فروری مارچ اور ایہہ میں ڈاکومینٹ کڈھا کے ویکھنا اے نئی ایہدے اصل لفظ کیہ سن، جے تہاڈے کول ٹائم ہووے تئیں پتہ کریا جے کہ پنجاب یونیورسٹی دی سینیٹ نے فیصلہ کر لیا کہ آئندہ کتاباں

پنجابی وچ چھاپیاں جان گئیاں اور ایہہ کتاباں تیناں رسم الخطاں وچ ہون گئیاں، کورس دیاں کتاباں - دیو ناگری، گورکھی تے ساڈی سکرپٹ وچ - ایہہ فروری 1947ء وچ سینیٹ نے فیصلہ کیتا - ایہہ بڑا صحیح فیصلہ سی - بچیاں نے آپو اپنے رسم الخط وچ پڑھنا سی، آپو اپنے رسم الخط وچ پیر دینے سن تے اپنی زبان پڑھی جانی سی - پاکستان بنیا تے پہلاں دے ہوئے ہورناں فیصلاں وانگ ایہہ فیصلہ وی کالعدم ہو گیا - ماسٹر تارا سنگھ وغیرہ پنجاب اسمبلی وچ پنجابی وچ تقریراں کردے ہوندے سی - سبھ توں وڈا خطرناک کم ایہہ ہویا کہ یوپی، سی پی دا بھیا ایس چوتھی ہجرت دے نتیجے وچ پورا حاکم بن کے اتھے آیا - سندھ دا مسئلہ ایہہ سی کہ انگریزاں نے سندھیاں نوں رسم الخط بنا کے وتاتے اوہناں نوں سندھی وچ پڑھن لکھن دی آزادی دتی - ایہدی وجہ ایہہ سی کہ میانی دی لڑائی سویرے دس بجے توں چالو ہو کے پیشی توں پہلاں مک گئی سی - ایس لئی انگریزاں نوں آوندے ویلے وچ سندھی قومیت دے بن توں کوئی خطرہ نہیں سی - پنجاب وچ اک تے ہندواں سکھاں تے مسلماناں دا مسئلہ بنایا گیا - دو جا ایٹسن نے اک واری پنجابی وچ پڑھائی لکھائی چالو کرن دی گل کیتی پر اوہ گورکھی دا حامی سی - ایہدی مسلماناں نے اک جلسے راہیں مخالفت کیتی - اتھے انج دی اُردو والیاں دا ہولڈ ہو گیا ہویا سی - سارے سکولاں وچ ماسٹر طبقہ اُردو بولن والا سی - اوہناں نوں تن پیڑھیاں ہو گئیاں سن - ایس لئی مخالفت تے ہونی سی - سنتالی توں چچھے اتھے سارا سیکریٹریٹ اُردو بولن والیاں نال بھریا ہویا سی - مرکزی گورنمنٹ وچ سارے اُردو بولن والے ای سن - بی اے قریشی غالباً پہلا پنجابی سی جیہڑا 1960ء وچ مرکزی حکومت وچ گیا - جناح صاحب دی اُردو بولن والیاں

نال سن- سو ایہناں اُردو بولن والے سرکاری افسراں نے اُردو لئی بڑیاں
 جارحانہ کوششاں کیتیاں- پنجابی لئی سبھ توں پہلی تحریک حمید نظامی نے
 چلائی- اوہنے ڈاکٹر فقیر اک بندہ سی اوہدے توں پنجابی دا اک پرچہ
 کڈھایا-

.....؟ ایہہ کیہڑے سن دی گل ہے؟

..... ایہہ سن 50ء دی گل اے- اوہدا ناں سی ماہنامہ پنجابی- اوہدے وچ حمید
 نظامی دا اک واضح آرٹیکل چھپیا اے کہ پنجاب وچ پنجابی نوں ذریعہ تعلیم
 اور سرکاری زبان بنایا جائے- وقار انبالوی، شورش کاشمیری، ظفر علی خاں تے
 عبدالمجید سالک ایہہ سارے پنجاب دا نکتہ نظر لے کے آئے- لیکن لیفٹ
 جیہڑا سی، ایہدی ساری قیادت..... لیاقت علی خاں تے آپنے نال
 سیکریٹریٹ لے کے آیا سی کمیونسٹ پارٹی وی ایہدے نال ای آئی سی-
 ایہہ اُتوں اُتوں تے کہندے سن پنجابی وچ نظم پڑھو پر وچوں اوہ کسے
 صوبے وچ اوتھوں دی زبان نہیں سن چاہوندے- خواہ اوہ پشتو ہووے، خواہ
 سندھی ہووے تے خواہ بلوچی- پنجابیاں تے یوپی والیاں دی کدے وی
 دوتی نہیں رہی- ایہناں دی دشمنی دیاں جڑھاں انتہائی گہریاں نیں- فوجا
 سنگھ نے جیہڑی ”ہسٹری آف پنجاب“ ایڈٹ کیتی اے اوہدی پہلی جلد وچ
 ایس بارے پورا اک چپٹر اے- اوہ دسدا اے مہا بھارت دی لڑائی یوپی
 والیاں تے پنجابیاں دی لڑائی سی- پانڈو یوپی والے سن تے کورو پنجابی-
 کورواں دی حکومت بھاون دلی اُتے سی، پر اوہ پنجابی سن- ایس لڑائی وچ
 پنجابیاں نوں شکست تے یوپی والیاں نوں فتح ہوئی- مزے دی گل اے قبل
 مسیح دے یوپی والیاں دے پنجابیاں تے پنجاب بارے جو خیالات سن، اوہو

اج وی نہیں۔ جمیل الدین عالی اوہناں خیالاں دا ای اظہار کردا اے اج وی۔

.....؟ اچھا جی، تئیں سانوں پاکستان وِچ پنجابی لہر بارے دسو۔ ڈاکٹر فقیر ہوراں توں اگے پنجابی لہر کیوں ودھی؟

..... اودوں بعد 1960ء وِچ جدوں رائٹرز گلڈ بنیا قدرت اللہ شہاب دے خلاف جیہڑی لابی سی اوہنے شفقت ہوراں راہیں پنجابی نوں نیگیٹو طور تے ورتیا۔ ایہناں سرانیکی والیاں نوں اخباراں وِچ گاہلاں کڈھیاں، تے اُردو والیاں دی کراچی صوبہ بنان لئی پنجاب نوں ونڈن دی پلیننگ دا حصہ بنے۔

.....؟ ایہہ جیہڑا تساں منفی ورتارے والی گل کیتی اے ایہدے اُتے کجھ چانن پاؤ ہاں بھلا؟

..... نیگیٹو اپروچ اک طبقاتی مسئلہ سی۔ مطلب ایہہ پئی ایہنوں طبقاتی طور تے لینا چاہیدا سی کہ زبان ایہہ ہندی اے، انج بندی اے۔ بولی ایہہ وے۔ مسئلہ ایہہ وے نمبر اک دشمن فلانا اے، نمبر دو فلانا اے۔ ہُن اوتھوں دے شاعراں ادیبیاں نوں گاہل کڈھن نال کوئی فائدہ نہیں ہو سکدا پر ایہناں موقع پرستانہ انتہا پسندی کیتی، اوہناں نوں گاہلاں کڈھیاں، زبان دے طبقاتی جیہڑے انگ سن اوہناں دی گل نہیں کیتی اور نوں تے عجیب قسم دے اتحادی بنائے۔ سو ایہتھوں دے ترقی پسنداں نوں پنجابی دی گل دی سمجھ نہیں آئی۔ اُتوں ایہہ پئی جیہڑیاں سیاسی انقلابی پارٹیاں نے پنجابی نوں اختیار کر لیا سی اوہناں نوں توڑن دیاں کوششاں وِچ پنجابی شامل سن۔ جیویں مزدور کسان پارٹی دے نال ہويا۔

.....؟ ایہدا مطلب ایہہ ہويا کہ پنجابی دی اتھے جیہڑی لہر چلی، پنجابی دا جیہڑا

- تذکرہ شروع ہو یا اوہ نیکیو بنیاداں اُتے شروع ہو یا؟
- نیکیو بنیاداں اُتے شفقت ہوراں نوں قدرت اللہ شہاب نے ٹریپ کیتا، اوہناں دے مونہہ توں ایہو جیہیاں گلاں اکھوایاں جیہڑیاں پنجابی تے پنجاب نوں نقصان دیندیاں سن۔
-؟ اچھا جی ایہہ تے سارا کجھ نیکیو بنیاداں اُتے پیا ہوندا سی ایہہ دسواں ویلے کوئی پارٹیو بنیاداں وی ہے سن یا کوئی نہیں سن؟
- مطلب ایہہ ہے کہ پنجابی دے مسئلے وِچ اک تے رائٹ لیفٹ دا مسئلہ نہیں ہونا چاہیدا۔ پنجابی سارے پنجابیاں دا مسئلہ ہونا چاہیدا سی۔
-؟ تے ایہنوں رائٹ لیفٹ دا مسئلہ جیہناں نے بنایا تے وی تے اوہناں دے نال سو؟
- ہاں جی بالکل میں نال ساں۔ میں تے پنجابی وِچ آیاں 65-66 وِچ۔ ایہہ مسئلے پہلاں ایہے گڑ بڑ ہو چکے سن اوہ تے وِچ وڑ کے پتہ لگا۔
-؟ ایس توں پہلاں تے کتھے سو؟
- میں نیشنل پارٹی وِچ ساں، اوہدے اُتے بین سی مارشل لاء لگا ہو یا سی۔
-؟ لکھن پڑھن اودوں کاہدے وِچ ہوندا سی تے کیہ لکھدے سو؟
-؟ میں لکھن پڑھن دا کم اُردو وِچ ای کردا ساں۔
-؟ نیشنل پارٹی لئی سارا کجھ لکھدے سو؟
-؟ ہاں..... پارٹی لئی۔ کہانی شہانی لکھدا ساں یاں تحقیقی مضمون۔ زیادہ تحقیقی مضمون۔ گوجرانوالے دا اک پرچہ ہوندا سی اوہدا ایڈیٹر ہوندا ساں۔ سول وِچ تے پاکستان ٹائمز وِچ لکھدا ہوندا ساں۔
-؟ تہاڈے خیال وِچ پنجابی نوں ایہدی تھاں دوان لئی کیہ کجھ ہونا چاہیدا اے؟

..... ایہدے واسطے کمزور توں کمزور گل جیہڑی اے اوہ ہے کہ تئیں جیہڑے بندے زندگی دے مختلف شعبیاں وچ نہیں اوہناں نوں نال لے کے اک ڈیماڈ رکھ لو کہ پنجابی نوں پرائمری وچ پڑھایا جائے، پنج دس لکھ کارڈ جیہڑے نیں ڈور ٹو ڈور جا کے بندیاں توں دستخط کرائے جان..... فیصلہ کر لو کہ کارڈ صدر نوں گھلنا اے کہ وزیر اعظم نوں، وزیر اعلیٰ نوں، گورنر نوں گھلنا اے۔ ایہدے نال گل لوکاں وچ وی جاسکدی اے۔ ایچی ٹیشن بن سکدی اے۔ ایسے دی بنیاد تے جلوس وی نکل سکدا اے اور ایہہ سال ممکن توں پہلاں پہلاں مسئلہ حل ہو سکدا اے۔ قرار داداں نال کدی کجھ نہیں ہويا نہ ہو سکدا اے۔ ہُن تے اُنج ای پاس ہونیاں بند ہو گیاں نیں۔

.....؟ تہاڈا مطلب اے پئی لوکاں نال ایس مسئلے اُتے ودھ توں ودھ سانجھ وچار کیتی جائے؟

..... دیکھو جی لوکاں توں بغیر ایہہ ہوا ی نہیں سکدا۔ لوکاں دی ودھ توں ودھ بھیڑ جیہڑی اے اگر تئیں اکٹھی نہیں کر سکدے، اوہدا کمزور توں کمزور پہلو ہے کہ تئیں کارڈ چھپواؤ گلی دے لیول تے بندے کول جاؤ اور روز خط اوہ ڈسپیچ ہون۔ تھلے بندے داناں تے پتہ ہونا چاہیدا اے۔

.....؟ ایہہ دستخط کراؤن وچ کسے قسم دی کوئی ونڈ نہیں کرنی چاہیدی ہر کسے نوں ای کوشش کرنی چاہیدی اے کہ دستخط کرائے جان؟

..... بالکل کوئی ونڈ نہیں ہونی چاہیدی۔ سھناں دے دستخط لینے چاہیدے نیں، ایہہ دولت نے دی وی زبان اے، نصیر اے شیخ دی وی زبان اے ہور تے ہور میں ایہتوں تیک آکھاں گا کہ نعیم صدیقی دی وی زبان اے۔ ایہدے لیٰ مولوی طفیل وی دستخط کر دیوے تاں چنگی گل ہووے گی۔

.....؟ چنگا جی بڑی مہربانی تِساں ویلا کڈھیا تے آپنے وچاراں دی بھروس دس
پائی۔

(ایہہ پنچھ دس اسماں مہینہ دار ماں بولی لبور دے نومبر تے دسمبر 1993ء دے پراگیاں وچ پہلی وار چھاپی)

پنجاب اُتے او بھڑ بولی دی دب دا انت نہیں پر پنجابی وچ لوک بولی ہون پاروں
اج وی جر جان دی سکت مگی نہیں۔ ایس سکت تُوں مُکاون دے آہر بڑے سوچے سمجھے
تے گنے مٹھے نیں۔ لو بھ لالچ تے طاقت ایہناں آہراں نال ای جڑوی ہوئی اے۔
دوواں رچھاں تُوں اکو ویلے اکٹھا ای ورتیا جاندا پیا اے۔ شہراں نگران دیاں تھلڑیاں
پر تاں تے پنڈگراں اج وی پنجابی دے مورچے بنے ہوئے نیں۔ او بھڑ بولی دی دھاڑ
چکھلے ڈوڑھ سو ورھے توں آپنے کارے لگی ہوئی اے، پر پھیر وی پنجابی دی اینی گو
لفظالی اج وی جیوندی جاگدی اے جیہڑی او بھڑ بولی دی گل ورتیندی لفظالی توں کنیں
گنا چکھی اے۔ سوال ایس ویلے سبھ توں وڈا مُہاڑ دا اے۔ پنجابی دے بچاء دا مُہاڑ
اجے بچھا نہیں۔ ایہو دھڑگو والی گل اے۔ مُہاڑ سارا پڑھیا لکھیا ہون تے او بھڑ
بولیاں دا جائو ہون ول اے۔ لوڑ ہے لوک سجن سوجھواناں دے پنجابی دے بچاء دا
مُہاڑ جگاون دی اے۔ ایہہ مُہاڑ جگدا اے روز ورتی دے کماں آہراں وچ پنجابی پڑھن
لکھن دی عادت پاون راہیں۔ پنجابی بولن اُتے تھاپڑا دیون راہیں۔ جتھے سمجھیا جاوے
پنجابی بولن اُتے روک اے، جھاکا اے او تھے سُچیت ہو کے پنجابی دی ورتوں کیتی
جاوے۔ ساڈا بولی بچاون مڈھلا پواڑا اے۔ ایہدے اُتے گھل دلی دے مظاہرے
کرن دی لوڑ نہیں۔ بول چال وچ ورن والے ساڈے ہاں، چائے، دہی بڑے، آلو
چنے، جیسے گوڑے اُچارناں تُوں چھنڈ کے رکھنا پوسی۔